

Б.К. Еликбаев¹, Г.Д. Кошикбаева^{1*}, А.О. Ыбырайым¹

¹М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
*e-mail: 75koshikbaeva75@mail.ru

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ СҰРАУ МӘНДІ СӨЙЛЕУ АКТІЛЕРІНДЕ БЕРІЛЕТІН КОММУНИКАТИВТІК СТРАТЕГИЯЛАР

Аннотация. Кез келген сөйлеу актісі сөйлеушінің қатысымдық мақсатына негізделіп, адресаттың коммуникативтік стратегиясы мен тактикасын, прагматикасын, эмоционалды-экспрессивті көзқарасын білдіруге бағытталады. Осымен байланысты мақалада қазақ тіліндегі сұрау мәнді сөйлеу актісінің прагматикасын және сұраулы сөйлемдер арқылы берілетін коммуникативтік стратегияларды айқындау мақсаты қойылды.

Зерттеу барысында қазақ тіліндегі сұрау мәнді сөйлеу актісіндегі төмендегідей коммуникативтік стратегиялар анықталды: ақпарат сұрау (алмасу), ақпаратты нақтылау, жөн сұрасу, іздеу, өзге адамның пікірін білу, өзгенің мақұлдау/мақұлдамау ниетін білу, өзінің көп білетінін көрсету, түсінуге ұмтылу, назар аударту (қызықтыру), жеңімпазды анықтау, өтініш жасау, кеңесу (ақылдасу), ұсыныс жасау, рұқсат сұрау, сынау, тергеу, қарсы шабуыл, ақталу, ескерту, бас тарту, кінәлау (жазғыру), тыйым салу, бұйыру, қорқыту және аралас стратегия.

Қазақ тіліндегі сұрау мәнді сөйлеу актісінде қолданылатын коммуникативтік стратегиялар жоғарыда аталғандармен шектелмейді. Өйткені бүкіл адамзаттық тілдік қатынас хабарлы, сұраулы, бұйрықты сөйлемдерден тұратындықтан, сол сөйлеу актілерінің төрттен бір пайызын сұраулы сөйлемдер құрайды. Өрине хабарлы сөйлемдердің үлес салмағы көп. Дегенмен сұраулы сөйлемдердің де бүкіл адамзаттық тілдік қатынасты орнату қызметі үлкен.

Зерттеуден алынған нәтижелердің қазақ тіл білімінде жаңа салалар болып табылатын прагматика, сөйлеу актісі теориясы және т.б. бағыттарда ғылыми-практикалық маңызы жоғары саналады.

Тірек сөздер: прагматика, коммуникативтік стратегия, коммуникативтік тактика, сөйлеу актісі, сұраулы сөйлем

Б.К. Еликбаев¹, Г.Д. Кошикбаева^{1*}, А.О. Ыбырайым¹

¹Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
*e-mail: 75koshikbaeva75@mail.ru

КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ, ВЫРАЖАЕМЫЕ ВОПРОСИТЕЛЬНЫМИ РЕЧЕВЫМИ АКТАМИ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Любой речевой акт основывается на коммуникативной цели говорящего и направлен на выражение коммуникативной стратегии и тактики, прагматики, эмоционально-экспрессивной точки зрения адресата. При этом в статье поставлена цель определить прагматику вопросительного речевого акта и коммуникативные стратегии, передаваемые вопросительными предложениями.

В ходе исследования были выявлены следующие коммуникативные стратегии вопросительного речевого акта на казахском языке: запрос (обмен) информации, уточнение информации, приветствие, поиск, знание мнения другого человека, знание чужого намерения одобрения/неодобрения, демонстрация своих многочисленных знаний, стремление к пониманию, привлечение внимания (интереса), определение победителя, просьба, консультация (совет), предложение, запрос разрешения, проверка, расследование, контратака, оправдываться, предупреждение, отказ, обвинение (укор), приказывание, запрещать, запугивание и смешанная стратегия.

Коммуникативные стратегии, используемые в вопросительном речевом акте на казахском языке, не ограничиваются перечисленными выше. Поскольку вся человеческая языковая коммуникация состоит из информативных, вопросительных, повелительных предложений, вопросительные предложения составляют четверть этих речевых актов. Конечно, информативные предложения имеют большой вес. Тем не менее, вопросительные предложения также имеют большую функцию установления общечеловеческого языкового общения.

Результаты исследования имеют большое научно-практическое значение в области прагматики, теории речевого акта и др., которые являются новыми областями в казахском языкознании.

Ключевые слова: прагматика, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, речевой акт, вопросительное предложение

V.K. Yelikbayev¹, G.D. Koshikbayeva^{1*}, A.O. Ybyrayim¹

¹M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: 75koshikbaeva75@mail.ru

COMMUNICATION STRATEGIES EXPRESSED BY INTERROGATIVE SPEECH ACTS IN THE KAZAKH LANGUAGE

Abstract. Any speech act is based on the communicative purpose of the speaker and is aimed at expressing the communicative strategy and tactics, pragmatics, and emotional and expressive point of view of the addressee. At the same time, the paper aims to determine the pragmatics of the interrogative speech act and the communicative strategies conveyed by interrogative sentences.

In the course of the study, the following communicative strategies of the interrogative speech act in the Kazakh language were identified: request (exchange) of information, clarification of information, greeting, search, knowledge of another person's opinion, knowledge of someone else's intention of approval/disapproval, demonstration of one's numerous knowledge, striving for understanding, attracting attention (interest), determining the winner, request, consultation (advice), proposal, request for permission, verification, investigation, counterattack, justify, warning, refusal, accusation (reproach), ordering, forbidding, intimidation and mixed strategy.

The communicative strategies used in the interrogative speech act in the Kazakh language are not limited to those listed above. Since all human language communication consists of informative, interrogative, and imperative sentences, interrogative sentences make up a quarter of these speech acts. Of course, informative offers carry a lot of weight. Nevertheless, interrogative sentences also have the great function of establishing universal language communication.

The results of the study are of great scientific and practical importance in the field of pragmatics, theory of speech act, etc., which are new areas in Kazakh linguistics.

Keywords: pragmatics, communicative strategy, communicative tactics, speech act, question sentence

Кіріспе

Тіл – ең алдымен адамзат баласының қарым-қатынас құралы болғандықтан, тілдік қарым-қатынасқа түсуші субъектілердің арасындағы байланысты орнату қызметін атқарады. Мұндай қарым-қатынасқа, негізінен, өмір, қоғам туралы өзіндік стереотиптері қалыптасқан, белгілі бір ұлтқа тән менталитетке ие, психологиялық жағдайы қалыпты субъектілер – адресант пен адресат(тар) түседі. Сондықтан коммуникация таным, менталдылық, психология категорияларымен тығыз байланысты болады да, оның прагматикасы осы категориялардың бірлігінен тұрады.

Құрылымдық грамматика тілдік бірліктердің категориялық жүйесін қарастырып, тіл білімін ғылым ретінде қалыптастыруда өзіндік рөл атқарды. Осы ретте Ф.Соссюрдің «тілдік таңба» теориясын негізге алатын жүйелі-құрылымдық парадигма өз нәтижесін берді. Мұнда тілдік құрылымды категориялауда көбінесе лингвистикалық түрткіжайттар негізге алынады (Соссюр, 2004). Алайда тілдік құралдардың сөйлеудегі қызметі, оны қолданушы коммуникация субъектілерінің өз ойларын құрылымдаудағы, жарыққа шығарудағы мақсат-міндеттері мен іске асыру жолдары тілден тыс, яғни экстралингвистикалық түрткіжайттарды қарастыру қажеттігін тудырды. Антропоэзектік парадигма тілдік тұлғаның ой-санасын, дүние туралы білімін, мінез-құлқын және коммуникацияға түсудегі мақсаты мен тыңдаушыға әсер ету жолдарын анықтауға мүмкіндік берді. Осыған байланысты кейінгі кездері тіл білімінде коммуникативтік-прагматикалық зерттеулер басымдық алып келеді.

Кез келген тілдік коммуникацияда сөйлеуші прагматикасы міндетті түрде көрініс береді. Ал коммуникация кейде «дискурс» ұғымымен шектесіп жатады. Алайда бұл екеуінің арасында мынадай айырмашылық болады: коммуникация жалпы тілдік қарым-қатынасты білдірсе, дискурс белгілі бір коммуникация түріндегі, яғни жанрдағы, стильдегі, сөйлеу типіндегі шектік қарым-қатынасты білдіріп, ғылыми дискурс, ресми дикурс, іскери дискурс, публицистикалық дискурс және т.б. болып сараланады.

Коммуникацияның мақсаты сөйлеу актісінің орындалып, ойдың жарыққа шығуын көздейді. Сөйлеу актісінің субъектілері – сөйлеуші, адресант пен тыңдаушы(лар) немесе адресат(тар) қарым-қатынас үдерісінде өз мақсат-діттемдерін алға қояды. Сөйлеуші ойын тыңдаушыға жеткізуде алдымен оның ой-санасында коммуникативтік мақсаты болады, мақсатсыз коммуникация болмайды. Сөйлеуші ойындағы коммуникативтік мақсат жарыққа шығар алдында санада жоспарланады. Мұндай мақсат біреу немесе бірнешеу болуы мүмкін, ал сол мақсатты немесе мақсаттарды орындау үшін сөйлеуші өз сөзінің жоспарын, болжамын құрылымдайды. Бұл *коммуникативтік стратегиялар* деп аталады. Осы ретте *тілдік стратегия мен коммуникативтік стратегияның айырмашылығы* былай көрсетіледі: тілдік стратегияда экстралингвистикалық компоненттер болмайтындықтан, ол коммуникативтік стратегия түсінігіне қарағанда тар мағынада қолданылады (Салахова, 2008: 149-182).

Жоғарыда аталған мәселелерге байланысты мақалада «сөйлеу актісі», «сөйлеу прагматикасы», «коммуникативтік стратегиялар» және т.б. теориялық бағыттарды қарастырған жалпы және қазақ тіл біліміндегі ғылыми еңбектер басшылыққа алына отырып, сұрау мәнді сөйлеу актісінде көрініс беретін *коммуникативтік стратегиялар* зерттеу нысаны ретінде алынды.

Материал және әдістер

Әртүрлі дереккөздерден (ақын-жазушылардың шығармалары, ауызекі сөйлеу тілі, ашық интернет деректері, құжаттар) алынған тілдік деректер қазақ тіліндегі сұрау мәнді сөйлеу актісінде білдірілетін коммуникативтік стратегияларды айқындауға негіз болды.

Мақалада тілдік материалды жинақтау, сұрау мәнді сөйлеу актісіне негіз болатын сұраулы сөйлемдерді білдіретін тілдік құралдарды құрылымдық және функционалды-семантикалық талдау, сұрау мәнді сөйленімдерді мәтіндік, мәнмәтіндік және интерпретациялық талдау, әртүрлі стратегиялық мақсатта қолданылатын сұрау мәнді сөйленімдерді жанрлық-стильдік салыстыру әдістері қолданылды.

Әдебиетке шолу

Тіл біліміндегі прагматикалық зерттеулер Дж.Остин, П.Грайс, Дж.Серль және т.б. ғалымдардың еңбектерінен бастау алады (Austin, 1962; Grice, 1968; Searle, 1969). Бұл зерттеулердің теориялық қағидасы мына үш негізге сүйеніледі: тілдік қатысымды түсіну үшін «әрекет» ұғымы басты саналады, тіл қатысушылардың (коммуниканттардың) өзара әсер ету құралы ретінде қарастырылады, тілдік бірліктердің жұмсалымы мәнмәтінге және тілдік (тілдік емес) жағдаятқа байланысты болады.

Қазіргі тіл білімінде прагмалингвистика саласы теориялық және практикалық тұрғыдан біршама зерттелген бағыт саналғанымен, оның ұғымдары осы кезге дейін түрліше түсіндіріліп келеді. Мысалы, прагматика «семантика – синтактика – прагматика» ұштағанынан тұратын *синтезделген (интегративті) сала* (Morris, 1938); лингвистика мен прагматиканы байланыстыратын *радикалды прагматика* (Moeschler, Reboul, 1994) ретінде қарастырылады. Сондай-ақ сөйлеу қатысымы прагматикасы (коммуникативтік прагматика) *антропоөзектік* (Минкин, 1997); *когнитивті психология* (Grice, 1975; Fodor, 1983; Sperber, 1986); *психосистематика* (Гийом, 1992), *функционалды тәсіл* (Богданов, 1989; Почепцов, 1975; Сусов, 1980) және т.б. бағытта зерделенді. Бұл бағыттар бірін-бірі толықтырып, прагмалингвистика саласының қалыптасуы мен дамуына септігін тигізді.

Ғалым Р. Якобсон қарым-қатынасты сипаттау үшін *коммуникация* терминін ең алғаш қолданған: «Кез келген коммуникацияның екі қыры болады. Мәселен, *хабар таратушы – хабар алушы, жазушы – оқушы, сөйлеуші – тыңдаушы, продуцент – реципиент, адресант – адресат.*» (Якобсон, 1985).

Осы ретте коммуникацияның әсерін зерттеуге бағытталған еңбектерде тілдің коммуникативтік аспектісі «тілдік прагматика» ұғымымен теңестіріледі (Колшанский, 1980: 122). Демек, сөйлеу қатысымында коммуниканттардың тілдік құралдарды қандай тұлғада,

қандай мақсатпен қолдануы, қандай мағынада жұмсауы тілдік бірліктердің прагматикалық сипатына (жұмсалымдық қабілетіне) байланысты болады.

Мақаламыздың нысаны болып отырған «стратегия» ұғымы әскери сала терминінен қалыптасқан деуге негіз бар. Өйткені әскери салада «стратегия» ұғымы әскери істерді жоспарлау, жүргізу өнері, яғни соғыс жүргізу қимылы ретінде түсіндіріледі. Сонымен қатар «стратегия» термині лингвист ғалымдардың еңбектерінде кеңінен төмендегідей мағыналарда қолданылатын ұғымға айналды: 1) ғаламдық коммуникативтік ниет, адресаттың санасына өзгерістер енгізу және оның әлем моделін түзу үшін қолданылатын сөйлеу механизмі, 2) саяси коммуникациядағы қақтығысты басқару ұстанымы, 3) мәдениетаралық іскери қатысымды ұйымдастырудың жаһандық үлгісі, 4) коммуникацияның фатикалық қызметін жүзеге асыру ретінде түсіндіріледі. Қарастырып отырған феноменнің көп мәнділігіне қарамастан, «стратегия» сөзінің лексикалық мағынасында нақты бір мақсатқа қол жеткізуде іс-әрекетті кешенді жоспарлау түсінігі бар. Стратегия түсінігінің астарында «*мақсат-жоспар-жетістік*» үштік ұстанымы жатыр (Куркимбаева, 2021: 64). Демек, коммуникативтік стратегия коммуникативтік мақсатқа жетудің жоспары ретінде құрылады. Коммуникативтік стратегияларсыз коммуникативтік мақсат орындалмайды.

Сонымен, *коммуникативтік стратегия* – коммуникативтік мақсатқа жету жолындағы белгілі бір сөйлеу әрекеттерінің кешені. Т.А. Ван Дейктің пікірінше, стратегияға когнитивтік жоспар тән, сөйлеуші осындай жоспарлар арқылы сөйлеу әрекетін тиімді ұйымдастырып, коммуникативтік мақсатқа жетуді көздейді (Ван Дейк, 1989: 98).

Коммуникативтік стратегияның басты мақсаты – адресатқа әсер ету, иландыру, сендіру, сөйтіп, сөйлеуші көздеген перлокутивтік актінің жүзеге асырылуына септігін тигізу. Сөйлеу актісі теориясын алғаш зерттеген Джон Остин еңбегінде сөйлеу актісі үш деңгейде сипатталады. Олар: *локутивті акт*, *иллокутивті акт*, *перлокутивтік акт*. *Локутивті акт* адресатқа әртүрлі тілдік құралдарды пайдалана отырып, ойды жеткізуге бағытталса, *иллокутивті акт* – сөйлеушінің коммуникативтік стратегияларды жүзеге асыру үшін коммуникативтік тактикаларды қолдану әрекеті, *перлокутивтік акт* – сөйлеу әрекетінің нәтижесі (Austin, 1962: 103). Осы сөйлеу актісінің деңгейлері бойынша сұраулы сөйлемдер перлокутивтік актіні тікелей талап ететін сөйлеу бірліктері болып табылады. Өйткені хабарлы сөйлемде сөйлеуші жай хабарлау мақсатын ұстанса, сұраулы сөйлемдерде жауап алу мақсатын көздейді, сол сияқты бұйрықты сөйлемдер де адресатқа тікелей әсер етуді көздейді. Сондықтан да сұраулы сөйлемдер тікелей перлокутивтік актіні жүзеге асыруға бағытталады.

Тіл білімінде «коммуникативтік стратегия» ұғымына ғалымдар түрлі анықтама береді: *нақты коммуникативтік мақсатқа жетуде жеке тұлға үшін әлеуетті саналы шешім жоспары* (Faerch, Kasper, 1983); *тілдік қатынаста глобалды мақсаттың іске асырылуы* (Поспелова, 2009); *сөйлеушінің алдын ала жоспарлаған және коммуникативтік мақсатқа жетуге бағытталған коммуникативтік акт барысында жүзеге асатын теориялық тәсілдер жиынтығы* (Клюев Е.В., 2002); *коммуникативтік стратегия адам әрекеттерінің түрі ретінде уәжбен және тұлғаның коммуникация үрдісі кезіндегі қажеттіліктері мен тілектеріне тікелей байланысты* (Иссерс, 2008); *жалпы жағдайды түсіну және қарым-қатынас мақсатына қол жеткізу мүддесінде ықпал етуді ұйымдастыру* (Гойхман, Надеина, 2001); *сөйлеу әрекетін жоспарлау, жетістікке жетуге мүмкіндік беретін принциптер, әдістер мен амалдарды таңдау және адресаттың оқиғаларға және адамдарға көзқарасын өзгертуге бағытталған* (Чудинов, 2008); *тілдік тұлғаның танымдық деңгейін вербальды және прагматикалық (мотивациялық) тұрғыдан байланыстыратын делдал* (Виколова, 2018).

Коммуникативтік стратегияларды талдау үшін әңгімелесушілердің өздерінің стратегиялық мақсаттарын шешу үшін пайдалана алатын әсер ету әлеуеті болуы маңызды. Мысалы, сөйлеу әрекетін оңтайландыру мақсатында сөйлеуші өзін-өзі таныту (самопрезентация) стратегиясын пайдаланады; адресат бейнесі мәртебелік және рөлдік тактикалар арқылы қалыптастырылады; хабарда (тілдік кодты таңдауда) әртүрлі стилистикалық стратегиялар қолданылады (Трошина, 1990: 62-68).

Зерттеуші И.Н. Борисова: «коммуникативтік стратегия – коммуниканттардың прагматикалық ниетіне сәйкес сөйлеу әрекетін ұйымдастырудың нәтижесі», - деп түсіндірсе (Борисова, 1999: 89), А.П. Сковородников мынадай анықтама береді: «коммуникативтік стратегия «жалпы жоспар» немесе сөйлеу және жазу барысында кезең-кезеңімен ойластырылған тілдік іс-әрекет» (Сковородников, 2004).

Коммуникативтік стратегияның басты мақсаты – адресатқа әсер ету, иландыру, сендіру, сөйтіп, сөйлеуші көздеген перлокутивтік актінің жүзеге асырылуына септігін тигізу. Сөйлеу актілерінің деңгейлері (локутивтік акт, иллюкутивтік акт, перлокутивтік акт) бойынша сұраулы сөйлемдер перлокутивтік актіні тікелей талап ететін сөйлеу бірліктері болып табылады. Өйткені хабарлы сөйлемде сөйлеуші жай хабарлау мақсатын ұстанса, сұраулы сөйлемдерде жауап алу мақсатын көздейді, сол сияқты бұйрықты сөйлемдер де адресатқа тікелей әсер етуді көздейді. Сондықтан да сұраулы сөйлемдер тікелей перлокутивтік актіні жүзеге асыруға бағытталады.

Коммуникативтік стратегияның толыққанды орындалуы үшін сөйлеушінің коммуникативтік құзыреттілігі аса маңызды болады және мынадай білімдерді меңгеруді талап етеді: *қандай да бір мақсатқа қол жеткізу үшін тілдік бірлікті қолдана білу; сөйлеу формасы мен сөйлеу жағдаятына (ауызша, жазбаша, ресми, бейресми және т.б.) және сөйлеуге қатысушыларға (әртүрлі әлеуметтік топтар) байланысты тілдік бірліктерді «түрлендіре» білу; әртүрлі мәтіндерді түсіне және құрастыра білу (әңгімелесу, есеп, сұхбат және т.б.); тілді білудегі әртүрлі шектеулердің болуына қарамастан, сөйлеу актісін жүргізе білу* (Jack, 2006: 8).

Коммуникативтік стратегия мәселесі кейінгі зерттеулерде негізінен үш түрлі: *психолингвистикалық* (Færch, Kasper, Залевская А.А.), *прагмалингвистикалық* (Grice, Leech, Иссерс О.С., Труфанова И.В., Борисова И.Н.) және *когнитивтік* (Van Dijk, Kintsch, Баранов А.Н., Паршин П.Б.; Иссерс О.С., Татарникова Н.М.) қырынан қарастырылады.

Коммуникативтік стратегияларды зерттеуге деген қызығушылық, біріншіден, экстралингвистикалық факторлармен, яғни адам қарым-қатынасының заңдылықтарын білуге деген әлеуметтік қажеттілікпен, екіншіден, адам өмірінің психикалық, әлеуметтік және этномәдени сипаттарын есепке алатын ақпараттың қажеттілігіне байланысты.

Зерттеушілер стратегияны зерттеуге арнаған еңбектерінде «сөйлеу стратегиясы» және «коммуникативтік стратегия», «сөйлеу тактикасы» және «коммуникативтік тактика» терминдерін тең мағынада қолданып жатады. Екі түсініктің ара-жігі ғылыми еңбектерде келесідей түсіндіріледі: «адресант «коммуникативтік стратегияны» ойланып, саналы түрде тандаса, «сөйлеу стратегиясын» ойламай, бірден тандайды. Екі терминге де ортақ мақсат – ол адресатқа әсер ету» (Матвеева, Самарская, 2009: 53).

Коммуникативтік стратегияның басты қызметі адресатты иландыру, көндіру болғандықтан, оның *негізгі белгілері* төмендегіше көрсетіледі: *алдағы коммуникативтік оқиға туралы ақпарат, оның мақсаты; алдағы диалогтық ұстанымдар (автор мен адресат тұжырымдамасы); сөйлесуші мен тыңдаушының мақсаты; сөйлеу тактикасының табыстылық шарттары; перлокутивтік әсерлер; коммуникативтік ағым және олардың тілдік маркерлері* (Иссерс, 2008: 146-150).

Сөйлеушінің коммуникативтік стратегиясы коммуникативтік ниетті таңдауға байланысты. Ол мыналардан тұрады: а) *негізгі сөйлеу ниетін таңдау* (мысалы, дерек туралы хабарлау немесе түсіндіру, сұрау беру, өтініш жасау); ә) *жағдаят туралы ақпараттың әңгімелесуші санасының жай-күйімен, оның аялық білімімен сәйкес келуі*. Сөйлеу стратегиясы сөйлеуші қандай да бір нәтижеге қол жеткізу мақсатын қойғанда коммуникация процесінің бүкіл құрылымын қамтиды. Стратегияның барлық түрі болашақ жағдаятқа қатысты болады да, ықтималдық деңгейі әртүрлі болады. Адамның сөйлеу әрекетін айтырлықтай уәжін бейнелейтін және сөйлеу стратегиясын жіктеуде ескерілетін мақсаттың екі түрі болады. *Негізгі мақсат* – коммуникацияда әсер ету мақсаты; *қосымша мақсат* – сөйлеушінің өзіндік бағасына, коммуниканттардың тиімді өзара іс-әрекетімен байланысты мақсат: хабардың

тиімділігі, релеванттылығы және байланыстылығы, тыңдаушы тарапынан әлеуметтік мақұлдау, теріс эмоциядан қашу. Осылайша стратегия сөйлеушінің ақпаратының жеткіліксіздігі жағдайында коммуникативтік міндеттерді оңтайлы бақылауға болатын қарым-қатынастың когнитивті жоспары саналады.

Коммуникативтік стратегияның толыққанды орындалуы үшін сөйлеушінің коммуникативтік құзыреттілігі аса маңызды болады және мынадай білімдерді меңгеруді талап етеді: қандай да бір мақсатқа қол жеткізу үшін тілдік бірлікті қолдана білу; сөйлеу формасы мен сөйлеу жағдаятына (ауызша, жазбаша, ресми, бейресми және т.б.) және сөйлеуге қатысушыларға (әртүрлі әлеуметтік топтар) байланысты тілдік бірліктерді «түрлендіріп» қолдана білу; әртүрлі мәтіндерді түсініп, тиімді құрастыра білу (әңгімелесу, есеп, сұхбат және т.б.); тілді білудегі әртүрлі шектеулердің болуына қарамастан, сөйлеу актісін сәтті жүргізе білу (Jack, 2006: 8).

Зерттеуімізге нысан ретінде алынған сұрау актісі негізінен адресант және адресат сияқты екі түрткіжайтқа байланысты болады да (Британ, 2005: 14), мәнмәтінге, сөйленімнің логика-семантикалық құрылымына, иллокутивтік және прагматикалық күшіне, сөйлеушінің интенциясына (ниетіне), сөйленімнің жоспарланатын және түпкілікті перлокутивті әсерінің сипатына, сондай-ақ адресат пен адресанттың экстралингвистикалық әлеуметтік-мәдени және психологиялық жағдайларының жиынтығына байланысты әртүрлі коммуникативтік қызметте қолданылады (Шевченко, 1998: 105).

Прагматика қазақ тіл білімінде жаңа сала саналғанымен, кейінгі кездері жүргізілген зерттеулер бұл бағыттың ғылыми-теориялық негізін қалыптастыру мен дамытуға үлес қосып келеді. Мысалы, прагматика саласындағы зерттеулерге талдау жасай келе, ғалым Д.А.Әлкебаева прагматиканың негізіне ойлау мен сөйлеуді жатқызып: «1) прагматика – адам мен тіл арасындағы қатынас, демек, адамның сөйлеу процесіне дейін ойлау да прагматика өтеді; 2) ойлау туралы психологиялық, филологиялық, философиялық еңбектер негізіне сүйене отырып, сөзде ойлау мақсаты, яғни прагматика болатыны анықталады; 3) адам сөзі ойлау арқылы сүзгіден өтеді, прагматиканың ойлауда негізі қаланады; 4) ойлау – тек адам баласына тән күрделі процесс; 5) сана, ақыл, ой ұғымдары қандай тілде болса да жарыспалы, жуық мағынада қолданылады, ал психология мен философиялық еңбектерде әрқайсысы бөлек деңгейлі процесс ретінде сипатталады», – деп тұжырымдаса (Әлкебаева, 2018: 75), филология ғылымдарының докторы, профессор Қ.Ө. Есенова газет материалын прагматикалық тұрғыдан қарастыра келе, «мәтіннің адресатқа бағытталу дәрежесі, яғни автордың өз мақаласын арнаған аудиториясының әлеуметтік ерекшеліктерін (жасы, жынысы, мамандығы, кәсібі, саяси ұстанымы т.б.) ескеру үнемі зерттеуші назарында болуы тиіс», – дей отырып, автор мен оқырманның арақатынасын газет мәтнінде көріну ерекшеліктеріне қарай былайша топтастырады: 1) автор-басшы, адресат-орындаушы; 2) автор-оқытушы, адресат-оқушы; 3) автор-ұстаз, адресат-рухани шәкірт; 4) автор-үгіттеуші, адресат-күмәнданушы. (Есенова, 2007: 15, 20). Ғалым автор фразеологизмдерді мынадай мақсаттарда қолданатынын айтады: мәтін тақырыптарының экспрессивтілігін арттыру; ирония, сарказм әсерін тудыру, юморлық ықпалын күшейту, мәнді дамыту, дәстүрлі образға «жан бітіру». (Есенова, 2007: 44).

Зерттеуші Г.А. Сейдалиева мерзімді баспасөз мәтіндерінде стереотиптер арқылы адресатқа ықпал етудің тәсілдерін *шынайы дәйектеме қолдану тәсілі, сезімдік әсерін ояту тәсілі, суггестия тәсілі* (Сейдалиева, 2017: 71) деп көрсетсе, Л.Ж. Заурбекова көркем мәтіндегі тілдің функционалды прагматикалық аспектілерінің көрсеткіштері ретінде мына жайттарды атайды:

- автордың интенциясы (манипуляция, шығармадағы ситуативті жағдайларда функционалды стильдердің көрінісі, автордың ниеті, қалауы, образдардың инстинкті әрекеттерінің тілдік көрінісі);

- мәтіннің прагматикалық потенциалы (мәтін мазмұны, жазушы я автордың ойын жеткізудегі тілдік амалдардың мағыналық байланысы);

- жазушы я баяндаушының көркемдік амал-тәсілдерді қолдануы;

- мәтіндегі антропоцентризм, яғни автор образы; оқырман немесе тыңдаушының аялық білімі (шығарма я мәтіндегі тарихи-мәдени әлеуметтік жағдайлар мен оқиғаларды түсінудегі білімі, танымы, жасы, жынысы, ұлты, әлеуметтік статусындағы ерекшеліктері арқылы ашылады) т.б.. (Заурбекова, 2022: 90). Сондай-ақ көркем мәтіннің коммуникативтік-прагматикалық әлеуетін зерттей келе, А.Аккузова мынадай тұжырымға келеді: «... көркем мәтіннің негізгі қазығы – *автор, автор тұлғасы*. Сондықтан *автор – кейіпкер – оқырман* ұштағаны негізінде ғана көркем туынды адресатқа жетіп, антропоэзектік сипаттағы коммуникативтік қызмет атқарады» (Аккузова, 2020: 58).

Прагматикалық лингвистика тұрғысынан коммуникативтік стратегия «коммуникативтік мақсатқа жетуге бағытталған тілдік құралдарды таңдау және коммуниканттардың нақты мазмұнды жеткізуіне әсер ететін коммуникативті процесс шеңберінде нақты әрекет схемасы» деп түсіндірілсе (Иссерс, 2008: 55), «прагматикалық мақсатқа, интенцияға сәйкес сөйлеушінің / жазушының сөйлеу әрекетін ұйымдастыру нәтижесі» (Борисова, 1999: 22], «сөйлеу әрекетінің жиынтығы» (Труфанова, 2007: 166). Бұл анықтамалардан адресанттың коммуникативтік үдерісте ерекше рөл атқаратынын байқаймыз, өйткені адресант пролокутативті тиімділікке қол жеткізу үшін бұқаралық аудиторияға ұсынылатын медиамәтінді кодтау үдерісін алдын ала болжауға, сондай-ақ реципиент алған хабарламаның декодтау процесін қамтамасыз етуге тиіс.

Сұраулы сөйлемдердің ең басты қызметі – сөйлеушінің тыңдаушыға сұрақ қою арқылы жауап алуы. Дегенмен сұраулы сөйлемдер сөйлеу актісінде қолданылғанда перлокутивті актіге айналмауы да мүмкін, яғни жауапсыз сұрақ деңгейінде қалып қоюы да мүмкін. Сонымен қатар сұраулы сөйлемдер кейде жауап алу мақсатын көздемейді. Сұраулы сөйлемдердің прагматикалық қызметі сөйлеу жағдаятына қарай нақтыланады. Бұл сұраулы сөйлемдердің көпқызметтілігін көрсетеді. Құрылымы сұраулы сөйлем формасында келіп, бұйрықтық, күдік, болжам және т.б. мағыналарда қолданылуы мүмкін.

Нәтижелер және талқылау

Сұрау мәнді сөйлеу актісінің басты коммуникативтік мақсаты сұраққа жауап алу болғандықтан, осы мақсатқа жету үшін сөйлеуші санасында бірнеше коммуникативтік стратегия жоспарланады. Сұрау мәнді сөйлеу актісінің негізгі стратегиялары сұрақ формасында жарық көретін және жауап алуды көздейтін коммуникативтік нысандар болып табылады.

Қазақ тіліндегі сұрау мәнді сөйлеу актісінің коммуникативтік мақсатына сай төмендегідей стратегиялар көзделетіні анықталды: *ақпарат сұрау (алмасу), ақпаратты нақтылау, жөн сұрасу, іздеу, өзге адамның пікірін білу, өзгенің мақұлдау/мақұлдамау ниетін білу, өзінің көп білетінін көрсету, түсінуге ұмтылу, назар аударту (қызықтыру), жеңімпазды анықтау, өтініш жасау, кеңесу (ақылдасу), ұсыныс жасау, рұқсат сұрау, сынау, тергеу, қарсы шабуыл, ақталу, ескерту, бас тарту, кінәлау (жазғыру), тыйым салу, бұйыру, қорқыту, аралас*.

Ақпарат сұрау (алмасу) стратегиясы.

Ақпарат сұрау (алмасу) стратегиясы – сұрау мәнді сөйлеу актісі арқылы жүзеге асатын ең қарапайым әрі қолданылатын стратегия. Сонымен қатар ақпарат сұрау (алмасу) стратегиясын сұрау мәнді сөйлеу актісіндегі барлық коммуникативтік стратегияларға ортақ болып келетін жалпы стратегия деуге де болады. Сондықтан да ақпарат сұрау (алмасу) мақсатындағы сұрақ-жауап адамзаттық қоғамдағы адамдардың арасында болатын қарым-қатынас жасау формасының бірі болып табылады.

Ақпарат сұрау (алмасу) стратегиясы тұрмыстық қарым-қатынастан бастап, жоғары деңгей – ресми, саяси, заңи және т.б. көптеген дискурс типтерінде қолданыла береді. Қойылатын сұрау типтері де қарапайымнан бастап, күрделі деңгейде болуы мүмкін. Қарапайым сұрау типтері көбінесе бейресми сипатта болса, күрделі типтері ғылыми

дискурста, заң дискурсында, саяси дискурста және т.б. қоғамдық-әлеуметтік мәселелер бойынша болған қатысым түрлерінде кездеседі.

Ақпарат сұрау (алмасу) стратегиясы негізінен тұрмыстық деңгейде ауызекі қатысымда жиі кездеседі. Мысалы: – *Әбіш, сен қалаға қашан бармақсың?* – *Ертең жол жүремін. – Пойызың нешеде?* – *Жергілікті уақытпен он төрт отызда. – Кім-кім шығасыңдар?* – *Өзім ғана, билетті әзер таптым. – Қасыңдағы бірге оқитын студенттер қашан шықпақ?* *Билет таппаң па?* – *Оларды білмедім, әркім өз ыңғайларына қарай шықпақ болған.* (Ауызекі).

Бұл ауызекі сөйлеу тілінен келтірілген мысалда сұрау мәнді сөйлеу актісін жасауға сұрау мағыналы тілдік құралдар (*қашан, неше, кім* сұрау есімдіктері, *-па* сұраулық демеулігі) қатысып, сөйлеушінің тыңдаушыдан қалаға баратын уақытын, пойыздың уақытын, басқа студенттердің шығатын уақытын және билет алғанын немесе алмағанын білу мақсатына қол жеткізу, яғни ақпарат сұрау стратегиясына құрылған.

Қарапайым ақпарат сұрау немесе алмасу жағдайына көркем әдебиеттен мысал келтірейік: 1) Ғазиз (Әбділдәға). *Төлеш қайда кеткен?* Әбділдә. *Төлештің қасына он кісі қосып беріп, Есендіктің жылқысын алып кел деп жібердім.* Ғазиз. *Не дейді? Қашан кетті?* Әбділдә. *Қайтып келетін уақыты болды* (М.Әуезов); 2) Жүсіп. *Қасен, сен өзіңде ойнайсың ба?* Қасен. *Ойнағанда қандай... Жігіттің рөлін өзім атқарам.* Жүсіп. *Қыз боп кім ойнайды?* Қасен (Жамалға қарап). *Мына кісі.* (Б.Майлин). Драматургиялық шығармадан алынған бұл мысалдарда сұрау мәнді сөйлеу актілерін жасауға сұрау мағыналы тілдік бірліктер (*қайда, не, қашан, кім* сұрау есімдіктері, *-ба* сұраулық демеулігі) қатысып, сөйлеушінің тыңдаушыға сұрау қою арқылы қандай да бір ақпараттарды алу мақсатын көздегенін аңғарамыз.

Ақпаратты нақтылау стратегиясы.

Әңгімелесу барысында сөйлеуші немесе тыңдаушы сұрақ қою арқылы өздері естіген қандай да бір хабарды немесе өзі сұратқан ақпаратты нақтылау стратегиясын көздейді. Мысалы, 1) – *Жаман хабар әкеліп тұрмын. Балалар әзір естімей-ақ қойсын. Ғаламат қайғылы хабар. Біздің Әбутәліп қайтыс болыпты. – Не дейсің?* (Ш.Айтматов); 2) – *А, сіздің ауыл қайда? – Біздің «Өжет» пе?* (Ш.Мұртаза). Келтірілген бірінші мысалда «Не дейсің?» сұрағы сөйлеуші айтқан ақпаратты, ал екінші сөйлемдегі «Біздің Өжет пе?» сұрағы сөйлеушінің сұрағын нақтылау үшін қойылған. Келтірілген мысалдардың біріншісінде тыңдаушы «Әбутәліптің қайтыс болуы» туралы ақпаратты, ал екінші сөйлемде тыңдаушы сөйлеушінің «ауылың қайда?» деген сұрағын сұрау формасындағы құрылымдар арқылы нақтылайды.

Жөн сұрасу стратегиясы.

Жөн сұрасу – сұрау мәнді сөйлеу актісіні ұйымдастырудың негізгі стратегияларының бірі. Жөн сұрасу түрлі сөйлеу жағдаяттарында, ең алдымен, амандасуда, танысуда, кездесуде, таныс адамдардың көптен көрмей кездесулерінде, мән-жайды білуде және т.б. көрініс табады. Мысалы, 1) Мұғалім. *Салаумалейкүм! Дәрібай. Әліксалам, мұғалім шырағым, аман ба?* (Б.Майлин); Бақыт. *Салаумалейкүм! Е, Ісеке, мал-жан аман ба? Шал. Бақытпысың? Денін сау ма?* (Б.Майлин). Жөн сұрау стратегиясында, негізінен, қалыптасқан сөз орамдары (*мал-жан аман ба, қалдарың қалай, үй-іші қалай* және т.б.) қолданылады.

Іздеу стратегиясы.

Сұрау мәнді сөйлеу актісінде қажетті адамды немесе затты, жоғалған нәрсені іздеу, табуға ұмтылу, іздеу салу іс-әрекеті көрініс табады. Іздеу стратегиясы жоқ іздеген неше түрлі жағдаяттарда көзделеді. Мысалы, жоғалған нәрсе біреуге (адамға, ұжымға) тиесілі әрі қажетті болғандықтан, иесі ол затты немесе нәрсені жоқтайды, қайта қалпына келтіргісі, орнына қойғысы келеді. Қарапайым заттың жоғалуынан бастап, құнды заттың, кісінің жоғалуына дейін сұрау салу арқылы іздестіріледі. Мысалы, жұмыс үстелінің үстінен қаламсабыңызды таппай қалдыңыз делік. Оны табу үшін алдымен үстеліңіздің үстін мұқият аударып қарайсыз, тартпаларын ақтарасыз, түсіп кеткен жоқ па екен деп, еңкейіп үстел астына үңілесіз. Ары-бері жүріп, барған, кірген-шыққан жерлеріңізді айналып қарайсыз. Осылайша жоғыңызды іздеу барысында қасыңыздағы не айналаңызда жүрген адамдардан қаламсабыңызды көрген не алғаны туралы сұрақ қоясыз. Мысалы: – *Менің қаламсабымды көрген жоқсыздар ма? Осында*

жатқан еді. Таппай қалдым. – Қаламсабым сізде емес пе? – Менің қаламсабым қайда? – Менің қаламсабым қайда кеткен? – Қаламсап көргендерің бар ма? – Қаламсабымды сіздерде тастап кетпедім бе? (Ауызекі).

Жоғалған затты іздеу кезінде адресант айналасындағы адамдармен сұрақ-жауап мәнді тілдік қатынасқа түседі, тіпті еске түсіру кезінде өз-өзіне де сұрақ қояды. Сөйленім прагматикасы осы жоғалған затты табуға бағытталады.

Малы жоғалған адам үйме-үй жағалап, көрші-қолаңның малқорасын айналшықтайды, иелерінен сұрайды. Мысалы: – *Маңдайы ақ ала қара ешкі көрмедіңіз бе? – Сіздің отарға маңдайында ағы бар бөтен қара ешкі қосылмады ма? – Жоқ іздеп жүр едім. Бөтен мал қосылып кетпеді ме? (Ауызекі).*

Немесе кішкентай баласын таппай қалғанда мынадай сұрақ түрлері қойылады: – *Көрші, Ерлантайымды көрмедіңіз бе? – Менің Ерлантайым сіздікінде емес пе? – Ерлан жоқ па сіздің үйде? (Ауызекі).*

Сондай-ақ: «Ерлан, Ерлан» деп атын атап айқайлайды. Баласы естісе, «Әу!» деп дыбыс береді. Бұл – баланың «мен мұндамын» деген жауабы. Сонда анасының атын атап айқайлаған, шақырған сөзінің мағыналық астарында «Сен қайдасың?» деген сұрау мәнді құрылым жатады. Бұл жағдайға көркем әдебиеттен мынадай мысал келтіруге болады: Төлеш. ... *Ғазиз қайда? ... Ғазиз. Мен мұндамын, ағатай! (М.Әуезов).*

Ал жазбаша формада жоқ іздеу хабарландыруларында іздеу стратегиясы болғанмен, тікелей сұрау мәнді құрылымдардың мәтінде болмауы мүмкін. Мысалы:

КҮШІК ЖОҒАЛДЫ!

Аты – Саққұлақ. Түгелдей қап-қара. Бойы кішкентай. Мойнында сары лента жіп байланған. Бір құлағы екіншісінен сәл кішірек.

Тапқан жанға сыйақы бар!

Көргендеріңіз болса мына номерге хабарласыңыздар. (<https://znaniya.com/task/21714654>)

Немесе мынадай мысал: *«Үй жануары жоғалды. Ол өте қымбат тұрады. Оны менің туған күніме достарым сыйлаған. Табуға көмектесіңдерші!» (<https://znaniya.com/task/40054335>).*

Көріп отырғанымыздай, бұл хабарландырулардың құрамында сұрау мәнді сөйлемдер қолданылып, іздеу стратегиясы көзделгендіктен, жалпы мәтін прагматикасында сұрау салу, жауап алу мақсаты болады. Берілген мәтіндерден сұрау мәнді сөйлеу актісінің көбінесе ауызекі дискурста болатынын көреміз.

Өзге адамның пікірін білу стратегиясы

Жалпы тілдік қатынаста өзге адамның пікірін білу стратегиясы қолданылатын сөйлеу жағдаяттары өте көп. Күнделікті отбасылық басқосуда, топтық, ұжымдық жиындарда, екеуара тілдесімде, сондай-ақ іскери дискурстарда, телебағдарламаларда және т.б. толып жатқан іскери дискурстарда, ресми/бейресми тілдік қатынастарда жиі кездеседі. Өйткені адамның әрбірі жеке тұлға болғандықтан, әр адамның өмір, қоғам, қоршаған дүние, болып жатқан құбылыстар туралы өзіндік пікірі болады. Сонымен қатар өзге адамның пікірін білу қарым-қатынас этикетінің бір түрі болып табылады. Өзгемен санасу, өзгенің ойын құрметтеу – саналы әлеуметтік қоғамға тән құбылыс. Мысалы, 1) Ғазиз. *Менің жүрегімнің түкпіріндегі шын тілегім: өзіңнің басыңды сұраймын (Түріне қарап, қолынан ұстап тұрып). Осыған не айтар ең? Дәмеш. Олай болса, сол тілегіңізді сұраңыз. (М.Әуезов); 2) Төлеш. *Ақсақал, менің ендігі ойлап отырғаным мынау: бүгін жиылған ағайын аузына келгенін сөйлеп, Қайшаның сойылын соғып, біздің еселі сөзімізді тыңдамай кетеді ғой. Одан соң бұл іс біздің бетімізге таңба болып, сүтке тиген күшіктей жексұрын болармыз да отырармыз. Одан да бүгін осылардың қасынан көшіп кетіп, есемді артынан қуып алсам қайтеді? Әбділдә (ойланып). Бұл да дұрыс сөз екен. (М.Әуезов). Бірінші сөйленімде бірінші кейіпкер (Ғазиз) «Осыған не айтар едіңіз?» деген сұраулы сөйлем арқылы екінші кейіпкердің (Дәмеш) өзіне жар болуға қалай қарайтыны туралы пікірін, екінші сөйленімде бірінші кейіпкер (Төлеш) «Одан да бүгін**

осылардың қасынан көшіп кетіп, есемді артынан қуып алсам қайтеді?» деген сұраулы сөйлем арқылы екінші кейіпкердің (Әбділдә) пікірін сұрайды.

Өзгенің мақұлдау/мақұлдамау ниетін білу стратегиясы ауызекі сөйлеуде жиі кездесіп, Қарсы емессіз бе? Келісесіз бе? Сіз қалай қарайсыз? Бола ма? сияқты сұраулы құрылымдар арқылы жарыққа шығады. Мысалы: – Аға, жексенбі күні достарымды қонаққа шақырайын деп едім. Сіз қарсы емессіз бе? (Ауызекі); – Аға, достарымды қонаққа шақырсам, сіз қарсы болмайсыз ба? (Ауызекі).

Өзгенің мақұлдау/мақұлдамау ниетін білу стратегиясы әртүрлі мағыналармен астасып келуі мүмкін. Мысалы, 1) Аманбай. Қандай бол дейсіңдер? Өздерің айтыңдаршы, кәне? 2-жігіт. Айтатыным мынау: қызды өзің сөйлесіп, икемдеп әкет. Біз онымен үйір емеспіз және сен тұрғанда біздікінің лайығы жоқ болады. (М.Әуезов); 2) Аманбай. Дәмеш, ұрыспа! Ұрысқан... тырысқанымыз жарай ма? Құдай қосқан соң қайтесің? Дәмеш. Не деп жүр өзі? Құдай сендей жарымеске қоспай-ақ қойсын! Сенің есіріп жүргенің құдайдың бір уақытысы шығар. Әйтпесе сені үміт қылатын болып па едім мен? (М.Әуезов). Бірінші сөйленімде бірінші кейіпкер (Аманбай) қызды алып қашу туралы ойын «Қандай бол дейсіңдер? Өздерің айтыңдаршы, кәне?» сұраулы сөйлемі арқылы жеткізіп, екінші кейіпкердің (2-жігіт) оны мақұлдайтынын немесе мақұлдамайтынын білгісі келеді және оған нақты жауап алады. Екінші сөйленімде бірінші кейіпкер (Аманбай) екінші кейіпкерге (Дәмеш) өзінің қосылғысы келетіні туралы ойын Дәмештің мақұлдайтынын немесе мақұлдамайтынын білгісі келеді және екінші кейіпкер оны мақұлдамайтынын сұраулы сөйлемдер арқылы жеткізеді.

Өзінің көп білетінін көрсету стратегиясын қолданушы адресант сұраулары көбінесе викториналық сұрақ типінде құрылады. Мысалы: Сұрау қоюшы: – Ең мықты медресе қай елде? Жауап: – Арабия, ...Мекке, ... Сұрау қоюшы: – Жоқ, олай емес, Египеттегі «Алиаскар» медресесі. Сұрау қоюшы: – Ал енді сен мынаны білесің бе? ... (ауызекі сөйлеу таспадан жазылып алынды).

Сұрақтар желісі кезек-кезегімен «ал енді мынаны айтшы», «ендеше мына сұраққа жауап берші», «ал сен мынаны білесің бе?», «жоқ», «олай емес», «қате», «ол былай ғой» қыстырмалары арқылы жалғасып отырады. Осылайша адресант сұрауды бірінен кейін бірін қойып, әр сұрақтың жауабы дұрыс болмағанда, өз нұсқасын айтып, өзінің ақпараттық білімінің жоғары екендігін көрсетеді.

Түсінуге ұмтылу стратегиясы.

Сұрақ бір нәрсе не құбылыс туралы өзіне белгісіз немесе жетімсіз ақпарат болғанда білетін адамнан сұрап білуге болатын мүмкіндіктің түрі, сұрап-білудің әдісі саналады. Сұрақ қою арқылы білуге, түсінуге ұмтылу – әсіресе өсіп келе жатқан баланың психологиясына тән құбылыс. Ес кіре бастаған бала айналасына өте көп сұрақ қояды. Өйткені оған бәрі таңсық, бәрі қызық, бәрі өзіне беймәлім. – Мынау не? – Бұл кім? – Сенің көзің неге үлкен? – Мен қайдан пайдан болдым? – Анашым, менің неге інім жоқ? – Әке не үшін керек? – Сыйлықты кім береді? – Мысық кімнің баласы? (Ауызекі) және т.б. осы сияқты сұрақ жаудыру – тілі шыққан сәбиге тән.

Түсінуге ұмтылу стратегиясы жас маманның жаңа жұмысқа тұрған кезінде де көптеген сұрақтар туындатады. Мысалы, – Бұл қалай жұмыс істейді? – Нешеге дейін қабылдауға болады? – Құжаттарды қайдан табамын? – Жарық сөніп қалса, не істеймін? – Кімге беру керек? – Мына зат қайда тұратын еді? (Ауызекі) және т.б. жаңа жұмыстың неше түрлі жұмыс істеу тетіктерін біліп алу мақсатында қойылады.

Назар аударту (қызықтыру) стратегиясы.

Сұрақ – назар аудартудың, қызықтыруды да жолы, әдісі. Назар аударту стратегиясына барлық стиль түрінен мысал келтіруге болады. Мысалы, ауызекі сөйлеу тілінен: 1) – Балалар, сіздер әлемге саяхат жасағыларыңыз келе ме? – Балалар, ертегілер еліне барғыларыңыз келе ме? – Ендеше, бәріміз, бірге баралық! (Ауызекі); көркем әдебиеттен: 2) – Отанымыздың ғылым жолына түскен жастарынан менің тілейтінім не? Алдымен, бір ұстаған беттен

қайтпау, біртіндеп ілгерілей беру... (А.Нұрманов). Бұл сөйленімде сөйлеуші тыңдаушылардың назарын аударту үшін сөзін сұрау есімдігі қатысқан сұраулы сөйлем арқылы жеткізеді.

Осы сияқты қандай да бір ғылыми жиын немесе сабақ өту барысында да сөйлеуші (дәріскер) өз тақырыбына қызықтыру, тыңдаушылар назарын аударту үшін ортаға шешілмеген, өзекті мәселе бойынша сұрақ тастап алады. Мысалы, – *Киелі сан атауларын төрт топқа бөлуге болады. Ол қандай топтар?* («Қазақстан мұғалімі»). Әрі қарай дәріс беруші төрт топты санамалап айта бастайды. Осы сөйленімдегі сұраулы сөйлем тыңдаушыларға қаратыла қолданылғанымен, баяндамашының ойын жалғастырушы әрі назар аудартушы құрал қызметін атқарады. Баяндамашы мақсатты түрде (аудиторияның назарын аудару үшін) осы сұрақты қолданып отыр.

Жеңімпазды анықтау стратегиясы.

Сұрақ – белгілі бір арнаулы байқауларда, жарыстарда топтың не жеке адамның білім деңгейін, білім-білігін анықтаудың әдісі. Викториналық сұрақтар бүгінде көптеген телебағдарламалар жүргізудің негізіне айналды. Мысалы, – *Әлемдегі ең ұзақ жасаған адам кім? – Әлемдегі ең үлкен кітап қандай кітап? Футбол ойынын ойлап тапқан адам кім?* және т.б. Қазіргі кезде викториналық сұрақтарды тест түрінде жауабын жасыру да көп қолданылып жүр. Яғни төрт нұсқа беріліп, жауап сол нұсқалар ішінен ізделеді. Жеңімпазды анықтау стратегиясы байқауды ұйымдастырушы адресанттардың көздеген прагматикасына жатады.

Өтініш жасау стратегиясы.

Сұраулы сөйлем айтылу мақсаты жағынан сұрау мәнді сөйлеу актісін ұйымдастырудың формальдық құрылымы болғанымен, оның көп қызметтерінің бірі ретінде өтініш жасауды білдіру екенін көруге болады. Мысалы, 1) – *Қатын-ай, үйі құрғыр азынап кетті ғой, тағы бірдеңе тауып жағасың ба?..-деді Қайрақбай* (Б.Майлин); 2) – *Дәмеш, бері келіп кетесің бе? – деді біреу* (Б.Майлин); 3) – *Айтпақшы, осы құда өлеңші деп еді, өлең айтып жіберсеңіз қайтеді?* (Б.Майлин). Келтірілген сұраулы сөйлемдер **-ба,-бе** сұраулық демеулігі, **қайтеді** сұраулық сөзі арқылы жасалғанымен, олардың мазмұнынан «от жағуды өтіну», «келіп кетуін өтіну», «өлең айтуын өтіну» стратегиялары айқын көрінеді.

Сондай-ақ тілімізде бұйрық рай формалы етістікке *-шы/-ші* қосымшасы жалғанғанда да біз бұйрықтың жұмсарған формасы берілгенін көреміз. Тап осылай сұрақ формасында қойылғанда да бұйрық өтіну формасына көшеді. Осылайша өтініш білдіру стратегиясын көздеген сөйлеуші адресаттың қабылдауына ыңғайландырып, сыпайыландырып, бұйрық рай формасының орнына сұраулы сөйлеммен өтінішін білдіре алады. Мысалы, – *Сен кел! – Сен келесің бе?* («келші» деген мағынада); – *Сыртқа шыға тұр. – Сен сыртқа шыға тұрасың ба?* («шыға тұршы» деген мағынада). (Ауызекі).

Кеңесу (ақылдасу) стратегиясы.

Сөйлеуші тыңдаушыға сұрақ қоя отырып, қандай да бір іс туралы оның ойын біліп, онымен, кеңесу, ақылдасу мақсатын көздейді. Мысалы, 1) – *Піскен бидайды ғана аламыз. Сен тиме! Мен білем, мен басын ғана үзіп алам. – Иә, мен қайтем? Әжем маған да тер деген.* (М.Әуезов); 2) – *Бұл жұртта қанша отырар екенбіз? Ауыр теңдерді шешіп, ақ үйлерді тігеміз бе, әлде жеңіл-желпі, қоңыр үйлер дұрыс па?* (Қ.Жұмаділов). Келтірілген мысалдарда бидайды теру немесе термеу, ақ үй немесе қоңыр үй тігу туралы ақыл-кеңес сұрау стратегиясы сұраулы сөйлемдер арқылы білдірілген.

Ұсыныс жасау стратегиясы.

Сөйлеушінің тыңдаушыға қойған сұрағы ақпарат алу мақсатында емес, қандай да бір іске қатысты ұсыныс жасау мазмұнында жұмсалуды мүмкін. Мысалы, 1) – *Сіз бір жолға соларды сайлап, сынап келсеңіз қайтер еді?* (М.Әуезов); 2) – *Мүсіреп аға, маралымды көресіз бе? –Көр десең көрейін* (Ғ.Мүсірепов). Мысалға алынған сөйлемдерде сынап келу, маралды көру туралы ұсыныстар сыпайы түрде, сұраулы сөйлемдер арқылы білдіріліп тұр.

Рұқсат сұрау стратегиясы.

Сөйлеушінің тыңдаушыға қарата айтқан сұраулы сөйлемінде қандай да бір ақпаратты сұрату емес, белгілі бір істі орындауға рұқсат сұрау стратегиясы көзделуі мүмкін. Мысалы, 1)

– *Ата мен кете берейін бе?* (Ж.Нәжімеденов); 2) Сая. *Айтан Жораевич, үш адам келіп тұр. Оларды бүгін қабылдайсыз ба?* (Б.Мұха). Келтірілген сұраулы сөйленімдер арқылы кету, қабылдау әрекеттеріне рұқсат сұрау стратегиясы білдірілген.

Сынау стратегиясы өзгенің білім-білігін байқау мақсатында қойылатын сұрақ астарынан орын алады. Сынау сұрақтары кісіні, жас маманды жұмысқа аларда, қандай да бір қызметке, оқуға, орынға қабылданар алдында алынады. Жоғары оқу орындарына қабылдау алдында да кейде әңгімелесу өтеді. Әңгімелесу сұрақ-жауапқа құрылады. Мысалы, докторантураға тапсыру кезінде қойылатын сұрақтар: – *Қай жоғары оқу орнын бітірдіңіз?* – *Бұл мамандықты не үшін таңдадыңыз?* – *Қазіргі тіл білімінде қандай өзекті тақырыптар бар?* – *Қай саланы зерттегіңіз келеді?* – *Қандай Скопус базаларындағы журналдарды білесіз?* (Ауызекі). Осы сияқты сұрақтар легі талапкерге қойылып, олардың жауаптары арқылы кәсіби дайындықты қаншалықты екенін байқауға болады. Бұл сұрақтардың астарында сынап-байқау стратегиясы жатыр.

Би-шешендер сөзінде де сұрақтар қою арқылы сынау стратегиясы жақсы көрініс табады. Мысалы: «Кім жақын, не қымбат, не қиын?» деген сұраққа Қазыбек би былай жауап берген екен:

<i>Тату болса, ағайын жақын,</i>	<i>Алтын ұяң – Отан қымбат,</i>	<i>Арадан шыққан жау қиын,</i>
<i>Ақылшы болса, апайың</i>	<i>Құт-берекең – атаң</i>	<i>Таусылмайтын дау қиын.</i>
<i>жақын.</i>	<i>қымбат.</i>	<i>Шанышқылаған сөз қиын,</i>
<i>Бауырмал болса, інің</i>	<i>Аймалайтын анаң қымбат</i>	<i>Жазылмаса дерт қиын</i>
<i>жақын.</i>	<i>Асқар тауың – әкең</i>	<i>Іске аспаған серт қиын,</i>
<i>Алдыңа тартқан адал асын</i>	<i>қымбат.</i>	<i>Ақылыңнан адасып</i>
–	<i>Мейірімді анаң қымбат,</i>	<i>Өзің түскен өрт қиын!</i>
<i>Қимас жақын қарындасың.</i>	<i>Туып-өскен елің қымбат.</i>	(Би-шешендер).
<i>Сыбайлас болса, нағашың</i>	<i>Ұят пенен ар қымбат</i>	
<i>жақын,</i>	<i>Өзің сүйген жар қымбат.</i>	
<i>Адал болса, досың жақын.</i>		
<i>Жан серігің жас кезіңнен</i>		
<i>Бәрінен де әйелің жақын.</i>		

Тергеу стратегиясы.

Тергеу стратегиясы бойынша тергеу үдерісінде айыпталушыдан заңбұзушылық себептерін анықтау мақсаты көзделеді. Сөйлеу актісіне қатысушы субъектілер – тергеуші (адресант) мен айыпталушы (адресат). Тергеу стратегиясын адресант айыпталушыдан қылмыстық оқиғаның әрбір кезеңін тәптіштеп сұрау арқылы жүзеге асырады.

Жауап алу кезінде қойылатын сұрақтарды төмендегіше бөлуге болады: *негізгі сұрақтар; қосымша сұрақтар; нақтылаушы сұрақтар; еске түсіруші сұрақтар; бақылаушы сұрақтар.*

Негізгі сұрақтар жауап алу үдерісінің толығымен бір бөлігін қамтиды. Қосымша сұрақтар жауап берушінің ұмытып кеткен мән-жайларды анықтау үшін қойылады. Нақтылаушы сұрақтар жауап алынып отырған айғақтарды нақтылау үшін қойылады. Еске түсіруші сұрақтар ұмытылғанды еске түсіру мақсатында қойылады. Бақылаушы сұрақтар жауап берушінің айғақтарын тексеру үшін қойылады.

Сұрау мәнді сөйлеу актісі жауап алудың негізгі формасы болып табылады. Қойылатын сұраулар: қылмыстың болған уақыты, қылмыстың болған орны, қылмыстың қалай жасалғаны, амал-әдісі, қылмысты кімдердің жасағаны, оған қанша адамның қатысқаны, істеген қылмыстың зардабы, залалы, сипаты мен мөлшері және қылмыстық оқиғаның басқа да мән-жайлар туралы болады.

Жауап алу кезінде адресанттың пресубпозициялық дайындығы болуы керек, яғни қылмыстық оқиғамен алдын ала таныс болуы, тергеу, жауап алу кезінде неге мән беру керектігі, шамамен қандай сұрақтар қоятындығы анық болуға тиіс. Сонымен қатар тергеуші жауап алынатын айыпкердің қай тілде еркін сөйлейтінін білуі және жауап алынатын адамның

жеке басы, мінез-құлқы, жұмыс орны, тұрғылықты жері, айналысатын кәсібі және т.б. туралы мәліметтермен таныс болу керек. Кейде қылмыстық іс қозғалған орынмен, мекемемен алдын ала танысады. Бұл түрткіжайттар жауап алу кезінде айыпталушының қойылған сұрақтарға бұлтартпастан жауап беруіне септігін тиігізеді. Сондай-ақ пресубпозициялық түрткіжайттарға жауап алатын орынның белгіленуі, жауап алу күні, сағаты, шақырылатын адамдардың (куә, айыпталушы, жәбірленуші, ата-ана және т.б.) белгіленуі де жатады.

Жауап алу процесінсіз қылмыстық істің қозғалуы мүмкін емес. Е.Ф.Жәкішев «Жауап алуды – жасаған қылмыстың мән-жайлары жөнінде керекті деректі мәліметтерді алуға бағытталған, заңда көрсетілген тергеу және сот әрекеті», - дейді (Жәкішев, 1997: 21).

Тергеу стратегиясы негізінен ресми заңнамалық сөйлеу жағдаятында қолданылатыны белгілі. Мысалы, 1) Милиция (отырып жазуға кіріседі. Молдова). *Қай ауылдікісің?* Молда (қалтырап). *Тоғызыншы.* Милиция. *Атың кім?* Молда (сасқалақтап). *Менің атымды жазып қайтесіз?* Милиция. *Сен неке қиюға келіп отырған жоқсың ба? Молдасың ғой?* Молда. *Ойбай, тақсыр, молда емеспін.* (Б.Майлин). Келтірілген мәтінде кейіпкердің (милиция) қызметіне байланысты нақты сұрақтар екінші кейіпкерді (молда) тергеу мақсатында қойылған.

Тергеу стратегиясын көздейтін сұрақтарда негізінен қандай да бір эмоционалды немесе (және) т.б. қосымша мағыналар үстелмейді. Алайда күнделікті тұрмыс жағдайында да қандай да бір істің, оқиғаның мән-жайына жету үшін тергеу стратегиясының «жұмсақ» түрі қолданылады. Мысалы: 1) Дәмеш. *Қайшамен бірігіп не істеп жүрсіңдер? Тоқалдық өз басының жаулығы жетпей жүр ме? Бәрің жиылып, садақа қылғандарың мен болдым ба? Төлеш. Қалқам, өкпеңді анықтап айтшы, мен әлі күнге сен ренжитін іс қылдым деп жүргенім жоқ. Сенің ырзалығыңа қарап жүрмін деп ойлаймын. Қатем болса – бар шығар, айт!* (М.Әуезов); 2) Жүсіп. *Ал, сосын не деді содыя?* Бақыт. *Қызға ұрысты. «Көргенсіз! Неге үйіңнен қашасың?! Біз адам жемейміз, үйіңе жүр!..» – деді. Жүсіп. Қыз не деді?* Бақыт. *Қыз жаман қорықты. Бізбен еріп үйіне келді. Сол оқиганы Қасен естіп, өлең шығарыпты.* (Б.Майлин). Келтірілген бірінші сөйленімде бірінші кейіпкердің (Дәмеш) екінші кейіпкерге (Төлеш) Қайшамен бірігіп не істеп жүргені, тоқалдың жаулығы, бәрінің өзіне қарсы шығуы туралы жазғыру мәніндегі тергеуге алу мақсатындағы сұрақтары қойылады. Ал екінші сөйленімде бірінші кейіпкердің (Жүсіп) екінші кейіпкерге (Бақыт) «судьяның және қыздың не дегені» туралы қатарынан қойылған сұрақтары болған оқиға туралы нақты ақпарат алу мақсатын, яғни қандай да бір деңгейде «тергеуді» көздейді.

Қарсы шабуыл стратегиясы.

Қарсы шабуыл стратегиясында тыңдаушы сөйлеушінің сұрағына тура жауап беруді емес, керісінше сұраққа қарсы сұрақ қою отырып, қандай да бір мәселеде өз басын арашалап алу және т.б. мақсаттарды көздейді. Мысалы, 1) Дәмеш. *Рақыш-ау, мұнша өтірікті қайдан үйренгенсіздер?* Рақыш (аңырып). *Е-е, мына құдай не дейді? Қалқам-ау, қай арада өтірікші болып қалыпты?!* (М.Әуезов); 2) Ақбан. *Маған тиесің. Мен алам! Мен содыя. Маған, қазақтың жаман қыздары түгіл, оқыған орыс қыздары да тиеді. Жамал. Сүймесе қалай алмақшысыз? Зорлап алуға заң көтере ме? Әйелге бостандық деп өздеріңіз айтып жүрген жоқсыздар ма?* (Б.Майлин). Бірінші сөйленімде бірінші кейіпкердің (Дәмеш) «мұнша өтірікті қайдан үйренгенсіздер?» деген жазғыру мағыналы сұраулы сөйленіміне екінші кейіпкер (Рақыш) өтірікші емес екенін қарсы сұрақ қою арқылы білдіреді. Екінші сөйленімде бірінші кейіпкердің (Ақбан) «маған тиесің» деген ұсынысына екінші кейіпкер (Жамал) сұраулы сөйлемдер арқылы «теріс» жауап беріп, бұл ұсыныстан бас тартады.

Қарсы шабуыл стратегиясында сұрақ өзіне сырттан қауіп төнгенде, тығырықтан шығу үшін қолданылатын шараның да бір түрі болып табылады. Мұндай сөйлеу жағдаяты тұрмыстық ауызекі қарым-қатынаста көп кездеседі. Мысалы, – *Қайдан келдің? – Неге түннің бір уағына дейін отыра бердіңдер? – Кіммен бардың? – Не себептен бардыңдар?* және т.б. (Ауызекі). Бұл – отбасылық қақтығыста үйіне кеш оралған күйеуін әйелінің сұраққа алуынан үзінді. Мұндай бірінші артынан бірі қарша бораған сұраққа жауап беру, әсіресе өтірік айту қиын. Не дерін білмей, жауап беруге қашқақтаған күйеуі әйелінің өзіне дүрсе қоя береді.

Мысалы, – *Өзің нешеде келдің үйге? – Сен неге уақытылы келмедің? – Менің ертеңгі киімдерім үтіктелді ме? – Анамның жағдайын неге сұрамадың? – Неге үй жиналмаған? және т.б. (Ауызекі).*

Мұндай қарсы шабуыл стратегиясын телешоу қатысушылары арасындағы қақтығыстардан да көруге болады. Мәселен, жастардың «Танысайық» телебағдарламасына қатысушы көрермендер сахнаға шыққан қыз бен жігіттің арасындағы танысу жағдаятына талдау жасайды. Көрермендердің бір тобы қызды, екінші тобы жігітті қолдап, сөзін сөйлейді. Пікір айту барысында көрермендер өзара дауласады. Мысалы, – *Асқар, сенің Аяужан сияқты нәзік, ұяң мінезді қызды бұлай ауылдық менталитет деп кемсіткенің дұрыс емес. – Сен өзің қайда туылдың? – Ауылдан шықпадың ба? – Қашаннан бері қалалық болып қалдың? – Ауыл баласы мен қаланың баласының санасында айырмашылық бар деп ойлайсың ба? және т.б. (Ауызекі).* Осылайша көрермендер өз пікірін дәлелдеу үшін өзіне төнген қауіп қайтарудың бір жолы ретінде қарсылық көрсетудің бір тәсілі – қарсы сұрақ жаудыру стратегиясын ұстанады.

Ақталу стратегиясы.

Сұрау мәнді тілдік бірліктер қатысқан сөйленімдердің мазмұны сөйлеушінің білгілі бір сөйлеу жағдаятына байланысты өзінің қандай да бір іске қатысты ақталуын да білдіруі мүмкін. Мысалы, – *Есіл жарым, екі көзің жаудырып, орысқа қор боп кеттің-ау! Жұртым-ау, менде не жазық бар?* (Ж.Аймауытов). Бұл сөйленімнің екінші сөйлемінде «не жазық бар» сөз тіркесі арқылы қандай да бір ақпаратты сұрау емес, сөйлеушінің ақталуын білдіретін мазмұн білдірілген.

Ескерту стратегиясы.

Сөйлеуші тыңдаушыға бағытталған сұраулы сөйлем формасындағы сөйленімі арқылы қандай да ақпарат алу мақсатын емес, тыңдаушыны белгілі бір жайт туралы ескертуді көздеуі мүмкін. Мысалы, 1) – *Сен жаңағы ат қойған деген пәлені қайдан шығардың? Оның жаман ырымын айтпап па едім?* (М.Әуезов). Келтірілген мысалда сөйлеуші «ат қою дегеннің жаман ырым екенін» ескертуді сұраулы сөйлемдер арқылы білдіреді.

Бас тарту стратегиясы.

Сөйлеуші әңгімелесу барысында қандай да бір істі орындаудан бас тарту мақсатын көздегенде, оны үзілді-кесілді жасаймын деп айтпай, сұраулы сөйлем түрінде «жұмсартып» айтуы мүмкін. Мысалы, 1) *Әбіш. Сен өзің сөйле! Қорабай. Қой, ойбай, түк білмеймін, не сөйлеймін?* (Ж.Аймауытұлы). Бұл сөйленімде «не сөйлеймін» сұраулы сөз тіркесі арқылы сөйлеуші сөйлеуден бас тартатындығын білдіреді, бұл мағына оның алдындағы мәнмәтін, яғни «түк білмеймін» сөз тіркесі арқылы нақтылана түседі.

Кінәлау (жазғыру) стратегиясы.

Сұрау мәнді сөйленімдердің мазмұны ақпарат алудан гөрі тыңдаушыны кінәлау (жазғыру, күстаналау) стратегиясында жұмсалуды мүмкін. Мысалы, 1) *Есендік (шоқпарды жұлып алып тағы ұрады). Өлтіремін сені, көзіңді жоғалтамын, тумай кеткір! Дәмеш. Ағай! Тоқалға болысып, бәрімізді ұрдың ба?* (М.Әуезов); 2) – *Е, тазартпайсың ба, кім қолыңнан ұстап тұр?* (Ә.Нұрпейісов). Бірінші сөйленімде тыңдаушы әңгімелесушіні ұрғаны үшін, ал екінші сөйлемде тазартпағаны үшін кінәлауды сұраулы сөйлем арқылы жеткізеді.

Тыйым салу стратегиясы.

Сөйлеуші әңгімелесу барысында сұраулы сөйлем арқылы тыңдаушыға қандай да іске тыйым салу стратегиясын көздейді. Мысалы, 1) *Қаракөз, қайда барасың, қайда?* (М.Әуезов) деген сөйлемде сөйлеуші Қаракөзге бір жаққа баруға тыйым салуын «қайда» сұрау есімдігінің қайталап қолдануы арқылы білдіреді.

Бұйыру стратегиясы

Қатысым барысында сөйлеуші тыңдаушыға бұйыру ниетін сұраулы сөйлемдер арқылы жеткізуі мүмкін. Мысалы, 1) – *Көкшешек, аңдығаныңды қашан қоясың, осы?! (С.Мұратбеков); 2) –Кетесің бе, жоқ па? (А.Шамкенов).* Бірінші мысалда «аңдығаныңды қой» деген бұйрықтық мағынаны білдіруге «қашан қоясың» сөз тіркесімен қыстырма қызметте жұмсалған «осы» сөзінің қатар қолданылуы себеп болып тұр деп санаймыз. Екінші сөйленімде

сөйлеушінің «кет» деген бұйрығы сұраулық демеуліктердің қайталануы және «жоқ» сөзінің қолданылуы арқылы білдіріледі.

Қорқыту стратегиясы.

Сұрау мәнді сөйленімдердің мазмұны арқылы сөйлеуші тыңдаушыны қорқыту мақсатын көздеуі де мүмкін. Мысалы, 1) – ... *Әй, ешкімге айтпашы мұны, Қайыркен, жарай ма? – Айтамын. Қазір тура апам барып айтамын. Салтанат әнші екен деймін. Өткен жолы сен де көрген түсімді апамның алдына жайып салып, өлеңімді оқып бергенсің. Енді есеп айырасамыз, білдің бе?* (Д.Исабеков). Келтірілген мәтінде бірінші кейіпкер екінші кейіпкерден (Қайыркен) қандай да бір ақпаратты айтпауын өтінсе, әңгімелесуші екінші кейіпкер оны айта отырып, «есеп айырасамыз» деп қорқытады.

Аралас стратегия.

Сұрау мәнді сөйлеу актісі барысында сөйлеу жағдаятына, сөйленім мазмұнына және т.б. түркіжайттарға байланысты бірнеше стратегия қатарынан берілуі мүмкін. Біз сөйлеушінің немесе тыңдаушының мұндай бірнеше мақсатты көздеуін *аралас стратегия* деп атап отырмыз. Мысалы, 1) – *Кел, жоғары шық, отыр. Атың кім, айналайын? – Сөди. – Жөн. Менің атым Таутан. Осы үйде тұрасың ба? – Осында, үшінші подъезде. – Көрші екенбіз ғой, бала-шаға бар ма? – Болған... әкесі алып кетті. – Бұратала ма? – Жоқ, қайтып әкеп береді. – Ол қалай болғаны? – Солай, ағай. Қайқыбас шал алып кетеді, шыркөбелек шешесі әкеп береді* (О.Әубәкіров); 2) Жаппасбай. *Неғып тұрсың селтиіп? Төсек салмайсың ба? Жаңыл. Төсек салғаны иесі? Жаппасбай. Немене, түсінбей тұрсың ба? Мен қонайын деп келдім. Жаңыл. Қонайын деп?! Жаппасбай. Несіне таңырқайсың.* (Т.Ахтанов). Бірінші сөйленімде мынадай стратегиялар аралас қолданылады: *жөн сұрасу* (Атың кім?), *ақпарат сұрау* (Осы үйде тұрасың ба? Бала-шаға бар ма?), *нақтылау* (Бұратала ма? Ол қалай болғаны?). Екінші сөйленімде *күнәлау* (Неғып тұрсың селтиіп? Немене, түсінбей тұрсың ба?), *бұйыру* (Төсек салмайсың ба?), *нақтылау* (Төсек салғаны иесі? Қонайын деп?!) стратегиялары аралас қолданылған.

Қорытынды

Мақалада қазақ тіліндегі сұрау мәнді сөйлеу актісінде білдірілетін коммуникативтік стратегиялардың біршамасын (ақпарат сұрау (алмасу), ақпаратты нақтылау, жөн сұрасу, іздеу, өзге адамның пікірін білу, өзгенің мақұлдау/мақұлдамау ниетін білу, өзінің көп білетінін көрсету, түсінуге ұмтылу, назар аударту (қызықтыру), жеңімпазды анықтау, өтініш жасау, кеңесу (ақылдасу), ұсыныс жасау, рұқсат сұрау, сынау, тергеу, қарсы шабуыл, ақталу, ескерту, бас тарту, кінәлау (жазғыру), тыйым салу, бұйыру, қорқыту және аралас) анықталды.

Ауызекі сөйлеу тілінен және көркем әдебиеттен келтірілген мысалдар арқылы сұрау мәнді сөйлеу актісін жасауға сұрау мағыналы әртүрлі тілдік құралдар қатысатындығы және олардың қолданылу ерекшелігі (тура және жанама мағыналары, қайталанып және бірнеше тілдік бірліктің бірге қолданылуы), жалпы сөйлеу жағдаяты, мәтін прагматикасы, сөйлеушінің немесе тыңдаушының коммуникативтік ниеті және т.б. түркіжайттарға байланысты сөйлеушінің және (немесе) тыңдаушының түрлі стратегияларын білдіретіндігі, сондай-ақ сұрау мәнді сөйленімдерде аталған түркіжайттарға байланысты бірнеше стратегияның аралас берілетіндігі айқындалды. Сонымен қатар аталған және т.б. түркіжайттарға байланысты сұрау мәнді сөйлеу актісінде білдірілетін коммуникативтік стратегиялар біз көрсеткен түрлермен шектелмейтінін ескерткіміз келеді.

Әртүрлі әлеуметтік топтарға жататын субъектілердің (адресат пен адресант) сөйлеу актісіне қатысуына байланысты ол (сөйлеу актісі) мынадай құрамдастардан тұрады: а) сөйлеу актісіне қатысушылардың сипаты (жасы, жынысы, әлеуметтік дәрежесі, білімі, пресубпозициялық дайындығы, менталитеті, дәстүрді білуі, тілді меңгеруі, сөйлеу шеберлігі, сөз байлығы және т.б.); ә) сөйлеу актісіне қатысушылардың эмоционалды-экспрессивті көзқарасы (оң, бейтарап, теріс (негативті) және т.б.); б) сөйлеу актісінің нысаны (ауызша, жазбаша, отбасылық басқосу, екеуара тілдесім, ресми топтық және ұжымдық жиындар, іскери

дискурстар, телебағдарламалар және т.б.) және т.б. Осы орайда сұрау мәнді сөйлеу әктісін қазақ тіл білімінде жаңа салалар болып табылатын прагматика, сөйлеу әктісі теориясы және т.б. ғылыми бағыттарда аталған түрткіжайттармен байланыстыра тереңдей зерттеу қажет деп есептейміз.

Әдебиеттер

- Austin J.L. How to do things with words. The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 166 p.
- Аккузова А.А. Антропоэзектік парадигма: көркем мәтіннің коммуникативтік-прагматикалық әлеуеті (Д.Исабеков шығармаларының негізінде). 6D021300 – Лингвистика. Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2020. – 168 б.
- Әлкебаева Д.А., Ахметкалиева Л.Ж. Прагматика негіздері: ойлау мен сөйлеу // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. 2018. – №2 (170). – 74-81 бб.
- Богданов В.В. Классификация речевых актов // Личностные аспекты языкового общения: Межвуз. сб. научн. трудов. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1989. – С.25-37.
- Борисова И.Н. Категория цели и аспекты текстового анализа // Жанры речи: Сборник научных статей. – Саратов: Изд-во Гос. Унв. «Колледж», 1999. Вып.2. – С. 81-96.
- Британ И.Б. Вопросительные предложения в авторской речи художественного текста: На материале произведений немецких авторов и их переводов: Дисс. ... канд. филол. наук. – Краснодар, 2005. – 183 с.
- Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 245 с.
- Викулова Л.Г. Медийное коммуникативное пространство: научно-популярный журнал предметной сферы «путешествие» // Вестник Южно- Уральского государственного университета. – 2018. Т.15. – № 1. – С. 43-49.
- Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. – М.: Прогресс, 1992. – 224 с.
- Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 272 с.
- Есенова Қ.Ө. Қазіргі қазақ медиа-мәтінінің прагматикасы (қазақ баспасөз материалдары негізінде). 10.02.02 – қазақ тілі. Филология ғыл. докторы ... дисс. авторефераты. – Алматы, 2007. – 49 бет.
- Grice H.P. Utterer's meaning, sentence-meaning, and word-meaning // Foundation of Language. – 1968. – Vol. 4. – No 3. – P. 225-242.
- Grice P. Logic and conversation // Syntax and semantics. – N.Y.: Academic Press, 1975. – P.41-58.
- Faerch C., Kasper G. Strategies in Interlanguage Communication. London: Longman, 1983. – 253 p.
- Fodor J. The Modularity of Mind. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1983. – 217 p.
- Jack C. Richards // Communicative Language Teaching Today. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo Cambridge University Press. 2006.
- <https://www.professorjackrichards.com/wp-content/uploads/Richards-Communicative-Language.pdf>
- Заурбекова Л.Ж. Көркем мәтіндегі тілдің функционалды прагматикалық аспектілері. 6D020500 – Филология. Философия докторы (PhD) ... дисс. – Алматы, 2022. – 139 б.
- Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – Изд.5-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
- Жәкішев Е.Ф. «Криминалистік тактика» // «Жеті жарғы». – Алматы, 1997. – 46 б.
- Клюев Е.В. Речевая коммуникация: Учеб. пособие для ун-тов и ин-тов. – М.: РИПОЛ Классик, 2002. – 316 с.
- Колшанский Г.В. Прагматика языка. – М.: Изд-во МГПИИЯ им. М.Тореза, 1980. – 176 с.
- Куркимбаева А.М. Туристтік блогинг: коммуникативтік стратегиялар мен тактикалар (ағылшын және қазақ тілі материалдары негізінде): Филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2021. – 214 б.
- Матвеева Г.Г., Самарская Л.Н. Два направления в современной прагмалингвистике // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2009. – №1(2). – С. 50-56.
- Минкин Л.М. Новая теория прагматики и некоторые идеи современной лингвистики // Вісник Харків. ун-ту. – № 390 – 1997. – С.101-104.
- Moeschler J., Reboul A. Dictionnaire encyclopedique de pragmatique. – Paris: Seuil, 1994. – 975 p.
- Morris Ch. Foundations of the Theory of Signs. – Chicago: Univ. of Chicago Press, 1938. – 59 p.
- Поспелова Ю.Ю. Педагогический дискурс и его характеристики // Вестник КГУ. – 2009. – № 1. – С. 307-310.
- Почепцов Г.Г. Прагматический аспект изучения предложения // Иностр. яз. в школе. – 1975. № 6. – С.15-25.
- Searle J.R. Speech Acts: an essay in the philosophy of language. – Cambridge: CUP, 1969. – 203 p.
- Салахова А.Г. Дискурс: функционально-прагматический и функциональный аспекты: коллектив. моногр. / отв. ред. Е.Н. Азнахаева. – Челябинск: Челяб. гос. ун-т, 2008. – С. 149-182.
- Сейдалиева Г.А. Мерзімді баспасөздегі стереотиптердің лингвопрагматикалық ерекшеліктері. 6D020500 – Филология. Философия докторы (PhD) ... дисс. – Алматы, 2017. – 152 б.

Сковородников А.П. О необходимости разграничения понятий «риторический прием», «стилистическая фигура», «речевая тактика», «речевой жанр» в практике терминологической лексикографии // Риторика – Лингвистика: сборник статей. – Смоленск: СГПУ, 2004. – Вып. 5. – С. 5-12.

Соссюр Фердинанд де. Курс общей лингвистики / Пер. с французского А. М. Сухотина, под редакцией и с примечаниями Р. И. Шор. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.

Sperber D., Wilssn D. Relevance: Communication and Cognition. – Oxford: OUP, 1986. – 208 p.

Сусов И.П. Семантика и прагматика предложения. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1980. – 51 с.

Трошина Н.Н. Стилистические параметры текстов массовой коммуникации и реализация коммуникативной стратегии субъекта речевого воздействия // Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. – М.: Просвещение, 1990. – С. 62-68.

Труфанова И.В. Риторические фигуры и типы повествования // Русский язык: исторические судьбы и современность: III Международный конгресс исследователей русского языка / МГУ им. Л.В. Ломоносова. – М., 2007. – 414 с.

Чудинов А.П. Политическая лингвистика: учебное пособие (для студентов вузов). – 3-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 254 с.

Шевченко И.С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16-20 вв.: Монография. – Харьков: Константа, 1998. – 168 с.

Якобсон Р.О. Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – 460 с.

References

Austin J.L. How to do things with words. The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 166 p. (in English)

Akkuzova A.A. Antropoozektik paradigma: kerkem matinnin kommunikativtik-pragmatikalyq aleueti (D.Isabekova shygarmalarynyn negizinde). 6D021300 – Lingvistika. Filosofia doktory (PhD) darezhesin alu ushin daiyndalghan dissertasiya. – Almaty, 2020. – 168 b. [Akkuzova A.A. The anthropo-linguistic paradigm: the communicative and pragmatic potential of a literary text (based on the works of D. Isabekov). 6D021300 – Linguistics. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD). – Almaty, 2020. – 168 p.] (in Kazakh)

Alkebaeva D.A., Ahmetkalieva L.Zh. Pragmatika negizderi: oilau men soikeu // Al-Farabi atyndagy Qazaq ulttyh universitetinin Habarshysy. Filologia seriasy. 2018. – №2 (170). – 74-81 bb. [Alkebaeva D.A., Ahmetkalieva L.Zh. Fundamentals of Pragmatics: Thinking and Speech // Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Philology series. 2018. – №2 (170). – P.74-81.]

Bogdanov V.V. (1989) Klassifikasiya reshebyh aktov // Lichnostnye aspekty iazykovogo obshenia: Mezhhvuz. sb. nauchn. trudov. – Kalinin: Izd-vo Kalinin. un-ta, 1989. – S.25-37. [Bogdanov V.V. (1989) Classification of speech acts // Personal aspects of language communication: Inter-university collection of scientific works. – Kalinin: Kalinin Publishing House. un-ta, 1989. – P.25-37] (in Russian)

Borisova I.N. Kategoriya tseli I aspekty textovogo analiza // Zhanry rechi: Sbornik nauchnyh statei. – Saratov: Izd-vo Gos. Unb. «Colledzh», 1999. Byp.2. – S. 81-96 [Borisova I.N. Category goals and aspects of text analysis // Genres of speech: Collection of scientific articles. – Saratov: Publishing house of Gos. Unts «College», 1999. Issue.2. – pp. 81-96] (in Russian)

Britan I.B. Voprositelnye predlozhenia v avtorskoi rechi hudozhestvennogo teksta: Na materiale proizvedenii nemetskih avtorov i ih perevodov: Diss. ... kand. filol. nauk. – Krasnodar, 2005. – 183 s. [Britan I.B. Interrogative sentences in the author's speech of a literary text: Based on the works of German authors and their translations: Dissertation ... Candidate of Philology: 02.10.20. – Krasnodar, 2005. – 183 p.] (in Russian)

Van Deik T.A. Iazyk. Poznanie. Kommunikatsia. – M.: Progress, 1989. – 245 s. [Van Dyke T.A. Language. Cognition. Communication. – M.: Progress, 1989. – 245 p.] (in Russian)

Vikulova L.G. Mediinoe kommunikativnoe prostranstvo: nauchno-populiaryi zhurnal predmetnoi sfery «pyteshestvie» // Vestnik Uyzhno-Uralskogo dosudarstvennogo universiteta. – 2018. T.15. – № 1. – S. 43-49. [Vikulova L.G. Media communicative space: popular scientific journal of the subject area «journey» // Bulletin of the South Ural State University. – 2018. Vol.15. – No. 1. – P. 43-49.] (in Russian)

Giiom G. Prinsipy teoreticheskoi lingvistiki. – M.: Progress, 1992. – 224 s. [Guillaume G. Principles of theoretical linguistics. – M.: Progress, 1992. – 224 p.] (in Russian)

Goikhman O.Ia., Nadeina T.M. Rechevaia kommunikatsia. – M.: INFRA-M, 2001. – 272 s. [Goikhman O.Ya., Nadeina T.M. Speech communication. – M.: INFRA-M, 2001. – 272 p.] (in Russian)

Essenova H.O. Qazirgi qazaq media-matinnin pragmatikasy (qazaq baspasoz materialdary negizinde). 10.02.02 – qazaq tiki. Filologia gyl. doktory ... diss. avtoreferaty. – Almaty, 2007. – 49 bet. [Essenova H.O. Pragmatics of modern Kazakh media text (based on materials of the Kazakh press). 10.02.02 – Kazakh language. Philological science. doctor diss. abstract. – Алматы, 2007. – 49 p.] (in Kazakh)

Grice H.P. Utterer's meaning, sentence-meaning, and word-meaning // Foundation of Language. – 1968. – Vol. 4. – No 3. – P. 225-242. (in English)

Grice P. Logic and conversation // Syntax and semantics. – N.Y.: Academic Press, 1975. – P.41-58.

- Faerch C., Kasper G. *Strategies in Interlanguage Communication*. London: Longman, 1983. – 253 p.
- Fodor J. *The Modularity of Mind*. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1983. – 217 p. (in English)
- Jack C. Richards // *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo Cambridge University Press. 2006.
- <https://www.professorjackrichards.com/wp-content/uploads/Richards-Communicative-Language.pdf> (in English)
- Zaurbekova L.Zh. *Korkem matindegi tildin funksionaldy pragmatikalyq aspektleri*. 6D020500 – Filologia. *Filosofia doktory (PhD) ... diss.* – Almaty, 2022. – 139 b. [Zaurbekova L.Zh. *Functional pragmatic aspects of language in a literary text*. 6D020500 – Philology. *Doctor of Philosophy (PhD) diss.* – Almaty, 2022. – 139 p.] (in Kazakh)
- Issers O.S. *Communicativnyie strategii i taktici russkoi rechi*. Izd. 5-e. – M.: Izdatelstvo LKI, 2008. – 288 s. [Issers O.S. *Communicative strategies and tactics of Russian speech*. – Ed. 5-e. – M.: LKI Publishing House, 2008. – 288 p.] (in Russian)
- Zhakishev E.G. «Kriminalistik taktika» // «Zhetl zargy». – Almaty, 1997. – 46 b. [Dzhakishev E.G. «Criminalistic tactics» // «Seven decrees». – Almaty, 1997. – 46 p.] (in Kazakh)
- Klyuev E.V. *Reshevaia kommunikasia: Ucheb.posobie dlia un-tov i in-tov*. – M: RIPOL Classic, 2002. – 316 s. [Klyuev E.V. *Speech communication: Textbook for univ and in-tov*. – M: RIPOL Classic, 2002. – 316 p.] (in Russian)
- Kolshanskii G.V. *Pragmatika iazyka*. – M.: Izd-vo MGPIIIA im. M.Toreza, 1980. – 176 s. [Kolshansky G.V. *Pragmatics of language*. – M.: Publishing House of the Moscow State Pedagogical Institute named after M.Torez, 1980. – 176 p.] (in Russian)
- Kurkambaieva A.M. *Turistik bloging: kommunikativtik strategialar men taktikalar (agylshyn zhane qazaq tili materialdary negizinde): Diss. ... kand. filol. nauk.* – Almaty, 2021. – 214 b. [Kurkembayeva A.M. *Travel blogging: communicative strategies and tactics (based on materials of English and Kazakh languages)*] (in Kazakh)
- Matveeva G.G., Samarskaia L.N. *Dva napravleniia v sovremennoi pragmalingvistike* // *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta*. – 2009. – №1(2). – S. 50-56 [Matveeva G.G., Samarskaya L.N. *Two directions in modern pragmalinguistics* // *Bulletin of St. Petersburg University*. – 2009. – №1(2). – P. 50-56] (in Russian)
- Minkin L.M. *Novaia teoria pragmatiki i nekotorye ideii sovremennoi lingvistiki* // *Bisnik Harkiv. un-tu.* – № 390 – 1997. – S.101-104. [Minkin L.M. *A new theory of pragmatics and some ideas of modern linguistics* // *Visnik Harkiv. un-tu.* – No. 390 – 1997. – P.101-104] (in Russian)
- Moeschler J., Reboul A. *Dictionnaire encyclopedique de pragmatique*. – Paris: Seuil, 1994. – 975 p. (in English)
- Morris Ch. *Foundations of the Theory of Signs*. – Chicago: Univ. of Chicago Press, 1938. – 59 p. (in English)
- Pospelova Yu.Yu. *Pedagogicheskii diskurs I ego kharakteristiki* // *Vestnik KGU*. – 2009. – № 1. – S. 307-310. [Pospelova Yu.Yu. *Pedagogical discourse and its characteristics* // *Bulletin of KSU*. – 2009. – No. 1. – P. 307-310] (in Russian)
- Pocheptsov G.G. *Pragmaticheskii aspekt izucheniia predlozheniia* // *Inostr. iaz. v shkole*. – 1975. – № 6. – S.15-25. [Pocheptsov G.G. *The pragmatic aspect of the study of the proposal* // *Foreign language at school*. – 1975. – No. 6. – P.15-25.] (in Russian)
- Searle J.R. *Speech Acts: an essay in the philosophy of language*. – Cambridge: CUP, 1969. – 203 p. (in English)
- Salakhova A.G. *Diskurs: funktsionalno-pragmaticheskii i funktsionalnyi aspehty: kolektiv. monofr. / otv. red. E.N. Aznachaeva*. – Cheliabinsk: Cheliab. gos. un-t, 2008. – S. 149-182. [Salakhova A.G. *Discourse: functional-pragmatic and functional aspects: collective. monogr. / ed. by E.N. Aznacheev*. – Chelyabinsk: Chelyabinsk State University, 2008. – S. 149-182.] (in Russian)
- Seidalieva G.A. *Merzimsi baspasozdegi stereotipterdin lingvopragmatikalyq erekshelikteri*. 6D020500 – Filologia. *Filosofia doktory (PhD) ... diss.* – Almaty, 2017. – 152 b. [Seidalieva G.A. *Linguopragmatic features of stereotypes in the periodical press*. 6D020500 – Philology. *Doctor of Philosophy (PhD) diss.* – Almaty, 2017. – 152 p.] (in Kazakh)
- Skovorodnikov A.P. *O neobhodimosti razgranicheniia poniatii «ritoricheskii priem», «stylisticheskai figura», «rechevai taktika», «rechevoi zhanr» v praktike terminologicheskoi leksicograpi* // *Ritorika – Linguistika: sbornik stsei.* – Smolensk: SGPU, 2004. – Byp 5. – S. 5-12. [Skovorodnikov A.P. *On the need to differentiate the concepts of «rhetorical device», «stylistic figure», «speech tactics», «speech genre» in the practice of terminological lexicography* // *Rhetoric – Linguistics: collection of articles*. – Smolensk: SSPU, 2004. – Issue 5. – P. 5-12.] (in Russian)
- Sossior Ferdinand de. *Kurs obshei lingvistiki* / Per. S frantsuzskogo A.M. Suhotina, pod redaktsiei i s primechaniani R.I. Shor. – M.: Editorial URSS, 2004. – 256 s. [Saussure Ferdinand de. *The course of general linguistics* / Translated from the French by A.M. Sukhotin, edited and with notes by R. I. Shor. – M.: Editorial URSS, 2004. – 256 p.] (in Russian)
- Sperber D., Wilssn D. *Relevance: Communication and Cognition*. – Oxford: OUP, 1986. – 208 p. (in English)
- Susov I.P. *Semantika i pragmatika predlozheniia*. – Kalinin: Izd-vo Kalinin. un-ta, 1980. – 51 s. [Susov I.P. *Semantics and pragmatics of the sentence*. – Kalinin: Kalinin Publishing House. un-ta, 1980. – 51 s] (in Russian)
- Troshina N.N. *Stylisticheskie parametryi textov massovoi kommunikatsii i realizatsii kommunikativnoi strategii suvekta rechevogo vozdeistvia* // *Rechevoe vozdeistvie v sfere massovoi kommunikatsii*. – M.: Prosveshenie, 1990. – S. 62-68. [Troshina N.N. *Stylistic parameters of mass communication texts and the implementation of the communicative strategy of the subject of speech influence* // *Speech influence in the sphere of mass communication*. – M.: Enlightenment, 1990. – P. 62-68] (in Russian)

Trufanova I.V. Ritoricheskie figury i tipy povestvovaniya // Russkii iazyk: istoricheskie sudby i sovremennost: III Mezhdunarodnyi kongress issledovatelei russkogo iazyka / MGU im. L.V.Lomonosova. –M7. 2007. – 414 s. [Trufanova I.V. Rhetorical figures and types of narration // Russian Language: Historical destinies and modernity: III International Congress of Researchers of the Russian Language / Lomonosov Moscow State University. – M., 2007. – 414 p.] (in Russian)

Chudinov A.P. Politicheskaya lingvistika: uchebnoe posobie (dlya studentov vuzov). – 3-e izd. – M: Flinta: Nauka, 2008. – 254 s. [Chudinov A.P. Political Linguistics: a textbook (for university students). - 3rd ed. – Moscow: Flint: Nauka, 2008. – 254 p.] (in Russian)

Shevchenko I.S. Istoricheskaiadinamika pragmatiki predlozheniya: angliiskoe voprositelnoe predlozhenie 16-20 vv.: Monografiya. – Harkov: Konstanta, 1998. – 168 s. [Shevchenko I.S. Historical dynamics of Sentence Pragmatics: English Interrogative sentence of the 16th-20th centuries: Monograph. – Kharkiv: Constant, 1998. – 168 p.] (in Russian)

Yakobson P.O. Izbrannye raboty. – M.: Progress, 1985. – 460 s. [Yakobson R.O. Selected works. – M.: Progress, 1985. – 460 p.] (in Russian)